

Violència privada, espectacle públic

El tractament als mitjans de les agressions a dones i infants no sempre traspasa la superficialitat

—Elvira Altés—

L'últim esclat informatiu sobre violència domèstica ha sorprès tothom pel desplegament i la cobertura del tema que s'ha fet a la premsa, la ràdio i la televisió, i, malgrat tot, ha deixat en suspens algunes preguntes: Què és el que ha provocat aquest seguiment exhaustiu, si les xifres de dones maltractades i mortes a mans dels seus marits i companys han estat similars a les d'anys anteriors? Els mitjans de comunicació han estat capaços de descriure el fenomen en tota la seva complexitat? Han aconseguit defugir la morbositat del tema, per aportar explicacions significants?

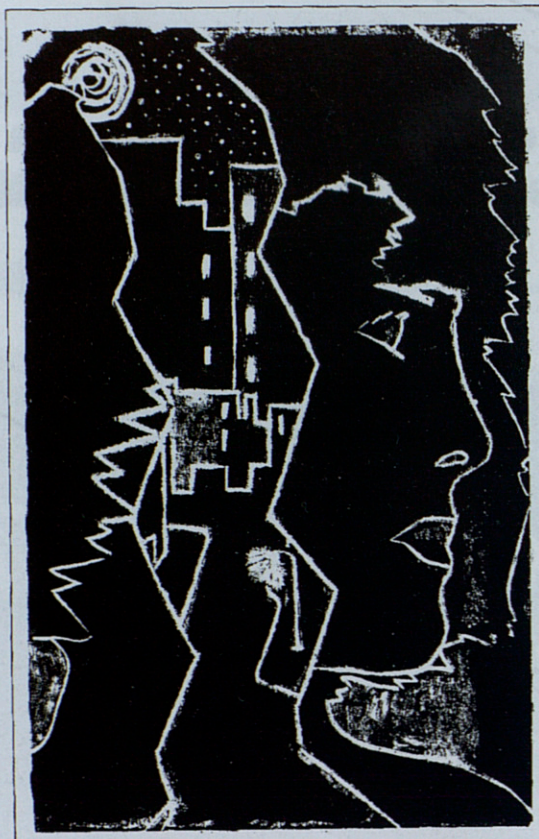
.....

Durant prop de tres mesos, des de mig desembre fins a mig març d'enguany, han aparegut informacions de manera periòdica en premsa, ràdio i televisió, utilitzant una sèrie de pràctiques periodístiques que val la pena analitzar: des de la manera com s'ha presentat el fet (que fa pocs anys pertanyia encara a la categoria de successos), passant per la interacció amb les

— Què és el que ha provocat un esclat informatiu, si les xifres de dones maltractades i mortes han estat similars a les d'anys anteriors? —

DOXA: Cap Agressió sense resposta **Cap Agressió sense denúncia**

tribunal contra les agressions

fonts (policials, judicials, polítiques i socials), fins al llenguatge i les metàfores que s'han fet servir per descriure i qualificar els fets. Aquest desplegament informatiu ha posat en evidència diverses coses: 1) el caràcter endogàmic dels mitjans de comunicació, 2) la influència que exerceixen les fonts en la tipificació i el llenguatge de la producció informativa i 3) la preeminència que atorguen els mitjans a les institucions públiques, en detriment dels esdeveniments de la vida quotidiana de les persones.

Ningú no dubta que els mitjans de comunicació col·laboren en les funcions de socialització dels individus, proposant models d'interpretació de la realitat a través dels valors socials. Però la concentració empresarial de mitjans de premsa i audiovisual i la tendència a l'autoreferència (o a la mirada endogàmica) de les pràctiques periodístiques són fenòmens relativament recents, que es reforcen mútuament. La conseqüència que se'n deriva és un discurs normatiu que propicia valors, models i pautes culturals homogènies; que en lloc de reforçar la pluralitat d'enfocaments, posa en perill la mateixa diversitat cultural dels receptors de la informació.

El cas d'Ana Orantes, la dona que va ser cremada pel seu exmarit poc després d'haver aparegut en un programa de televisió de Canal Sur, ha suscitat la pregunta: ¿què hi ha en aquest cas que hagi generat tal bum del tema de la violència privada? Ha estat com a conseqüència que un exmarit ha cremat la seva exdona? Tot i ser terrible i espectacular, cal recordar que no és la primera dona que mor cremada pel seu home i mai fins ara s'havia produït aquest rebombori. L'explicació rau en el caràcter endogàmic dels

Llenguatge i metàfores

Per observar quina ha estat l'evolució en els darrers anys, he analitzat trenta textos apareguts a la premsa de tot Espanya en el període que va del 30 de gener del 96 fins al 30 de novembre de 1997, i els he comparat amb 93 textos publicats del 15 de desembre de 1997 fins al 29 de gener de 1998. He triplicat els textos d'anàlisi de l'última etapa, en funció de la difusió que el tema ha assolit en aquests mesos.

Una de les conseqüències de la mirada mediàtica cap a l'àmbit públic es palesa en l'elaboració d'un repertori més variat i complex per determinar i classificar la violència pública que no pas per la privada. Entenc per violència pública aquella que mantenen entre si països, estats, institucions socials i empreses, que es presenta en els mitjans de comunicació de diverses formes —crisi, vaga, conflicte, competició, lluita armada, hostilitats, guerrilla, terrorisme, guerra freda, calenta, de baixa intensitat, atòmica, etc.— i on els protagonistes dels enfrontaments estan moguts per multiplicitat d'interessos: econòmics, religiosos, de poder, nacionalistes, geopolítics, ideològics, etc. Per comparació, la violència privada compta amb una escassa varietat de metàfores i una adjudicació dels rols protagonistes del tot maniquea: els homes actuen com a

botxins i les dones com a víctimes. Un aspecte que confirma un estudi del professor Bueno Abad (vegeu el requadre de la pàgina 11 d'aquest mateix número de *Capçalera*), segons el qual la dona apareix com a víctima en el 18,46% de les informacions. L'autor ens diu: "El paper de la dona com a víctima és constatat en tots els mitjans, i és un dels temes emergents amb més progressió d'aparició i que més preocupen. La seva presència està vinculada a la funció de denúncia que exerceixen els mitjans, tot i que encara destaquen més les orientacions de morbositat, patiment i afecció que els de repulsa, rebuig social i mobilització activa contra aquest tipus de successos".

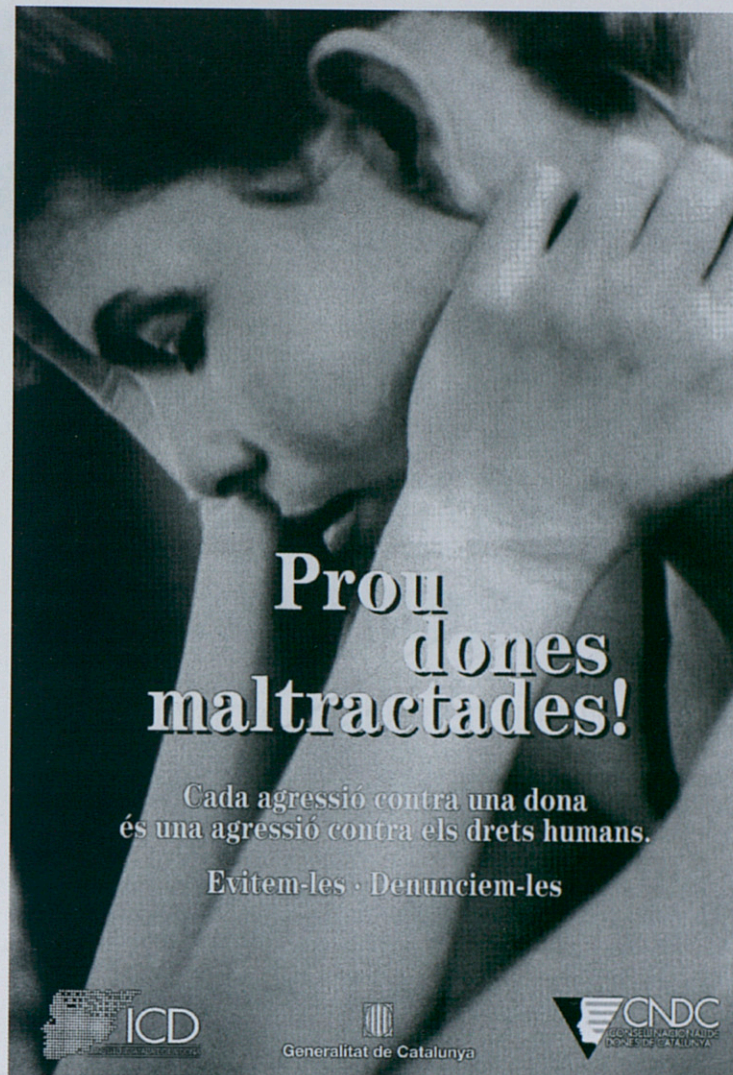
Dels trenta textos dels dos anys últims, 96 i 97, he observat que la majoria són informacions estadístiques ofertes pels diferents instituts de la dona o bé són informacions sobre els serveis d'atenció a les dones agredides. Algunes d'aquestes planes tenen un desplegament en peces que analitzen els perfils de la víctima i del botxí (literal), es pregunten els mòbils que podrien explicar el comportament masculí i recullen la informació facilitada per les institucions. També hi ha un petit nombre de textos del tipus "confessió", on la dona

mitjans: quan la televisió, en una pràctica habitual d'aquest mitjà, ofereix "la confessió" de la dona en viu i en directe, el que fa és convertir-se en font d'informació, de tal manera que pot mostrar un document "real", la difusió del qual multiplicarà l'efecte de "realitat". No és una dona anònima, la que han mort: és aquella que va sortir a la tele. Com que està representada socialment pels mitjans, existeix molt més que qualsevol altra.

L'efecte ideològic de les fonts

Sovint sentim a dir que els mitjans de comunicació distorsionen la realitat, i gairebé sempre els que així s'expressen acusen implícitament els mitjans d'obscures conxorxes, que els obliguen a presentar uns protagonistes i uns temes i escatimar-ne d'altres. Com que l'objectivitat periodística està sota sospita i la teoria que els mitjans són un mirall que es posa davant la realitat fa anys que ha estat qüestionada i bandejada de la investigació acadèmica, caldrà cercar la legitimació de les pràctiques professionals i la coherència del producte informatiu per altres viarans.

Segons la teoria de la construcció informativa, els mitjans interactuen amb els grups socials, les institucions i els individus per convertir-se en un vehicle difusor de la realitat social institucionalitzada. O sigui que els mitjans no estan sols en la "construcció informativa", i si s'han convertit en una instància socialitzadora és perquè són capaços de traduir a un sistema significatiu d'informació les pautes, el llenguatge i els estereotips de les institucions socials. De fet, el que els mitjans de comunicació ens presenten

agredida explica la seva història, hi ha pocs textos d'opinió i comencen a ser prou significatius aquells que insten els poders públics perquè modifiquin polítiques i pràctiques legislatives.

He pogut espigolar-ne alguns titulars que deixen traslluir el pes de la tradició cultural i la influència de les fonts en el llenguatge i les metàfores utilitzades. Unes quantes perles: "¿Por qué les pegan?", s'interroga un periodista d'*El Mundo*. "¿Dónde nos maltratan más?", es pregunta frívolament una revista femenina. En canvi, "Hogar, cruel hogar", "El rol del sacrificio", "Reincidentes del dolor", "Víctimas contra verdugos" o "Golpes hasta en el recuerdo" apel·len a l'imaginari popular de la mare sacrificada però en el fons feliç, gràcies al masoquisme femení, que tant rendiment ha donat en les interpretacions pseudopsicoanalítiques. "Cuando el infierno está en casa" desvetlla ressonàncies religioses, perquè si l'infern és a casa deu ser perquè ha pecat, no? La culpa i el càstig són en l'adagi que diu: "Pega la teva dona, ella sabrà per què". També trobem un clàssic, possessiu i tanguista, com "La maté porque era mía", i variacions sobre el mateix: "Tú eres mía o de nadie" ens fa pensar en la pervivència d'aquell estereotip que designa

les dones com a objectes de pertinença masculina. Altres titulars com "Mujeres amenazadas", "Una sociedad asustada" o "Igualdad frente a la violencia" insinuen tota una altra perspectiva, on la dimensió col·lectiva pot fer pensar en una mena d'epidèmia d'homes maltractadors contra la qual cal reaccionar.

De la mateixa manera que els breus de successos dels anys setanta utilitzaven el llenguatge i les tipificacions policials, i més endavant hi van incorporar les judicials, caldria preguntar-se si el feminisme, convertit en font legitimada, ha deixat la seva empremta en les metàfores i les pràctiques de sentit que s'utilitzen actualment. Com diuen les autores d'*El final del patriarcado*, el feminisme ha quedat com "fascinat per la representació d'un etern desavantatge femení", i ha traslladat la denúncia, la reivindicació i la queixa, que són els recursos típics de qui adopta les varies identitats que ofereix el domini, a la de víctima, de defensora de les víctimes i de reivindicadora dels drets universals.

Com explica un altre estudi, aquest de Concha Fagoaga (vegeu el requadre de la pàgina 10), el feminisme va ser capaç d'introduir noves pràctiques significants en el llenguatge noticial, i va aconseguir que es passés d'un

Un centenar de personas despide entre aplausos el ataúd de la mujer quemada viva por su ex marido

Un juez mata a su esposa y no entra en prisión

Detenido un hombre en Murcia por intentar atropellar a su esposa

com a notícies no és altra cosa que un consens entre els donants de dades (que han aconseguit legitimar-se com a fonts) i els productors dels mitjans, que han transformat el discurs de les fonts en un sistema significatiu d'informació.

Per aconseguir legitimar-se, els donants d'informació han de ser subjectes, grups o institucions amb l'autoritat suficient perquè els mitjans els atorguin credibilitat. Però si els mitjans sempre utilitzessin les mateixes fonts, no donarien cabuda a nous grups socials portadors d'idees i discursos diferenciats. Per entendre com es produeix la introducció de noves fonts i la seva posterior legitimació, cal recordar que una de les més importants (i contradictòries) idealitzacions que mantenen els mitjans de comunicació és que la informació és un servei públic i, per tant, han de donar raó d'altres veus i d'altres instàncies de la realitat. Per aquesta escaleta és per on els moviments socials poden trobar la seva quota de presència, sempre i quan segueixin un procés que alguns autors, com Hall, n'han dit de "desambiguació", és a dir, promoure el rescat del que constitueix la cosmovisió (el sistema central de valors, pràctiques i significats) d'una instància o visió concreta de la realitat. Però perquè arribi a

objecte secret i privat a un fet de comunicació pública, però va deixar-hi encastada la imatge de la dona com a víctima, potser perquè sintonitzava amb la nostra tradició cultural. En canvi, sospito que per poder tematitzar els maltractaments, a l'organització periodística li calia defugir dues formulacions del moviment feminista que podien qüestionar l'ordre social: la que assenyalava que la societat patriarcal és generadora de violència (i s'entén que no només contra les dones) i el lema "Allò privat és polític".

Confessions i penitències

El resultat de l'anàlisi dels 93 textos publicats en el mes i mig després del cas d'Ana Orantes em va aportar algunes dades interessants: en primer lloc disminueixen les metàfores en els titulars, però s'empren tots els formats periodístics, tornen a sortir breus, es construeix l'esdeveniment a partir del succés i, en l'apartat d'opinió, s'escriuen editorials, columnes i cartes al director.

A partir d'aquest moment el to de la informació es bifurca entre la descripció minuciosa de casos de violència privada i la reclamació de solucions. Encara

trobem un editorial d'*El Periódico* titulat "La vida con un verdugo en casa", però *El País* ja li dona un títol més neutre, "Muerte y maltrato"; tot i que aquest mateix diari, quan tematitza una informació sota l'aparença de "confessions", la titula "Casadas con su asesino", un encapçalament que *El País* gairebé reproduïx en un altre editorial, "Viviendo con su asesino". És una imatge que fa fortuna, derivada del títol d'una pel·lícula, però de ressonàncies feministes (la guerra de sexes), i que també serveix perquè el *Segre* tituli amb "Durmiendo con su enemigo" una informació sobre l'opinió dels jutges. En canvi, *La Vanguardia* publica una extensa informació de dues planes sota l'epígraf "Víctimas de una revolución". M'ho sembla a mi, o assenyalava com a culpable el moviment feminista? Perquè si no hi hagués revolució, tampoc no hi hauria víctimes. I amb aquests quatre titulars s'acaben les metàfores: els altres procuren ser neutres o descriptius.

En el moment més àlgid de la cobertura del tema, trobem pocs textos amb la forma de "confessions", tampoc s'ofereixen explicacions del comportament masculí com en l'etapa anterior, es redueixen força les informacions que descriuen les dimensions del conflicte i

Detingut un home a Puigcerdà per amenaçar l'esposa amb un ganivet

convertir-se en tema d'agenda dels mitjans, caldrà que el moviment social interessat a introduir les seves pròpies visions de la realitat estableixi determinats pactes amb les institucions i presenti els seus continguts de manera que no resultin amenaçants per a l'ordre establert. "Un cop emmarcat dins de la trama de facticitat que estableixen els mitjans, un moviment social no pot soscar la xarxa informativa, desafiant la legitimitat de les institucions establertes", ens diu Gaye Tuchman, una antropòloga nord-americana que es va passar uns quants anys fent treball de camp en mitjans escrits i audiovisuals. Això vol dir que quan un grup social aconsegueix "sortir als papers", les seves idees i propostes s'han buidat del contingut ideològic que podia posar en qüestió l'ordre social, per convertir-se en un punt de vista més, que legitima la idea de pluralitat que sustenta els mitjans.

Públic i privat: la dialèctica dels escenaris i els gèneres

Cap on mira un mitjà de comunicació? Quin són

Un marido dice que le pegó a su mujer, "como hacen todos"

El hombre declara en un juicio acusado de quemar su piso con la familia dentro

Detenido un ex policía nacional por quemar la casa de su antigua novia

s'incrementen els que insten els poders públics, amb la peculiaritat que aquests textos —construïts a partir de fonts legitimades de la societat civil, com els grups feministes organitzats— reben resposta per part de les institucions implicades: policia, jutges, fiscals, el Consell General del Poder Judicial, el Govern central i els autonòmics, els instituts de la dona, els partits polítics... És a dir, que les institucions implicades discuteixen sobre la violència privada, situant el problema i el debat en l'àmbit públic i en les possibles solucions. Les institucions legitimades per parlar-ne produeixen un autèntic guirigall de reclamacions i respostes, que aconsegueix esmoreir l'objecte que provoca l'aldarull, perquè ¿on són les dones maltractades? Doncs tornen a aparèixer en textos que relaten històries de violència privada, de vegades en breus i d'altres construïdes com esdeveniments, que amb l'excusa que cal conscienciar la societat no s'estalvien ni la morbositat ni el sensacionalisme, i que són publicats prop dels textos de discussió pública, com a reforç d'allò de què s'està parlant.

La violència privada i les dones que la pateixen han estat expulsades de nou als marges dels mitjans, per atorgar el paper central a les institucions legitimades per

discutir sobre el tema. La mirada periodística envers l'àmbit públic ha fet lliscar la qüestió de la violència privada cap a les solucions que les institucions públiques estan disposades a oferir, i ha deixat en un segon terme la introducció de noves interpretacions i propostes d'explicació de la violència. D'altra banda, l'insistent rebuig del periodisme a presentar els relats en el seu context situacional en curs i no analitzar-ne la relació diacrònica el fa còmplice de la difusió d'aquesta idea tan determinista: hi ha homes que neixen o són educats de forma errònia, que un bon dia es troben amb les dones adequades per arribar a convertir-se en la parella perfecta —el que pega i la que rep—. I cada nou cas és un cas nou.

Això sí, s'observa una diferència important en la redacció dels textos, tant en les informacions com en l'opinió o en els breus: han deixat de banda els estereotips policials i són molt més curiosos amb els termes. Fins i tot, un periodista de *La Vanguardia*, José Bejarano, acaba una extensa crònica d'aquesta manera: "Antes, el caso hubiese sido registrado bajo el epígrafe de crimen pasional. Ahora engrosa las estadísticas de agresiones y malos tratos. Algo se ha avanzado" ●

Detenido un hombre por agredir a su compañera poco antes de que diera a luz

els seus interessos prioritaris? Segurament treballa amb un ull posat en els altres mitjans de comunicació i l'altre en els escenaris públics: els de la política, l'economia, la cultura i l'esport. Aquesta mirada divergent produeix dos efectes: un d'endogàmic, que explica per què tots els mitjans diuen si fa no fa el mateix, i l'altre de jeràrquic, que permet situar els esdeveniments de l'esfera pública per damunt dels que tenen lloc en l'esfera privada. Com diu Joana Gallego al seu llibre *Mujeres de papel*, "allò que passa a

l'espai públic és més valorat periodísticament que el que passa a l'espai privat, reafirmant la primacia de l'espai públic com allò important i rellevant, enfront de la nimietat, la intranscència i la manca de significació de l'espai privat". Com explica aquesta autora, a l'inici de la premsa ja es va produir la primera divisió d'audiència i dels productes informatius que se'n fan ressò: el món dels homes, interessats per les qüestions públiques, va produir les publicacions polítiques, i el de les dones va

El parricidio de Granada hace saltar las alarmas de los malos tratos a mujeres

En Isla Cristina, un hombre quiso incendiar su casa con su familia dentro

Estudis sobre la violència privada

Concha Fagoaga, professora de la Complutense, és autora d'un treball d'anàlisi de contingut que es diu *Comunicando violencia contra las mujeres*, realitzat a partir de l'estudi de les notícies aparegudes a dos diaris, un d'àmbit estatal (*El País*) i un altre d'àmbit local (*El Correo Español-El Pueblo Vasco*). Per tal d'observar els canvis produïts en el discurs i en la tematització de la violència, ha fet tres talls en un període de temps prou llarg: 1976-77, 1982-83 i 1988-89.

Fagoaga observa com les notícies sobre violència privada mantenen una relació entre la forma i l'espai que ocupen en el diari i el moment social i polític del nostre país, de tal manera que en el primer tall analitzat, 76-77, només ha trobat a *El País* dos breus relatant la mort de dones a mans dels seus companys i un altre sobre una denúncia de maltractaments. Aquestes notícies utilitzaven el llenguatge i els estereotips policials, segons els quals es tractava de crims passionals, justificats "romànticament" per la síndrome d'abandó que pateix l'home agressor. La minsa freqüència d'aparició s'explica a partir de la

categoria que la policia atorgava a aquests fets. Segons el seu criteri —i d'una bona part de la societat— els fets pertanyien a l'ordre privat i no pas al públic, del qual la policia sí que se sentia responsable.

En el període 82-83, l'aparició del moviment feminista i els vents favorables de la transició van aconseguir introduir canvis importants en el discurs. Començaven a construir-se com esdeveniments, sota la forma de "confessions", en què la dona que havia rebut agressions explicava en primera persona la seva experiència. La presència de feministes en els judicis als maltractadors era recollida pels periodistes en forma de declaracions, les quals apareixien al costat d'altres fonts com les policials i les judicials. En aquesta etapa el moviment feminista estava en procés de *desambiguació* i en plena construcció de pràctiques significants sobre temes que interessaven les dones. L'Institut de la Mujer recollia la demanda feminista i demanava a la policia que les agressions a les dones no només es cursessin com a denúncia, sinó que fossin comptabilitzades per poder donar les dimensions del conflicte. Les primeres estadístiques van sortir el 1983 i

Un hombre mata a su compañera sentimental en Castellón de un navajazo en el cuello

generar la premsa femenina, entorn de les qüestions privades. Una divisió jerarquizada que la premsa d'informació general, malgrat el seu nom, encara no s'ha pogut esbandir dels seus nuclis d'interès. Bona prova en són les darreres investigacions que s'han portat a terme a l'Associació de Dones Periodistes, dirigides per Gallego i publicades en el llibre *Gènere i informació*, segons les quals el protagonisme de les dones en els diaris, en comparació amb el dels homes, amb prou feines arriba al 10%.

Per tant, si convenim que el panorama informatiu enfoca de manera primordial la interrelació entre les institucions (polítiques i socials) i l'organització mediàtica, no serà difícil concloure que allò que ens presenten són aspectes de la vida pública, amb escenaris i personatges relacionats amb les institucions. Només així s'explica per què un fenomen com el terrorisme és dotat d'espai i recursos mentre la violència privada, que provoca més víctimes, ha

estat confinada fins fa poc a la pàgina de successos, reserva mediàtica per a tot allò que queda fora de la norma. D'aquesta manera una visió de la realitat es converteix en allò real i, de retruc, queda sancionat tot el sistema de valors imperants ●

FOTO: JUAN GUERRERO

van ser publicades per la majoria de mitjans de comunicació.

En la tercera etapa, 88-89, com a conseqüència de les aliances del moviment feminista amb les elits polítiques, en els mitjans de comunicació ja s'havia produït la tematització sota l'epígraf de maltractaments. Es van consolidar a tot l'Estat grups que lluitaven contra les agressions, els quals van aconseguir que la comissió de Drets Humans del Senat engegués un informe sobre les agressions a les dones que involucrava els tres poders, sobretot el legislatiu.

Primer, els espectacles; després, la violència

L'any 93 el professor José Bueno Abad, de la Universitat de València, va dirigir una investigació sobre la presència de les dones a la premsa. Es van analitzar quinze diaris de tot l'Estat del període que va de l'1 de gener al 15 de març, sobre una mostra de 900 diaris, en els quals es van identificar 13.075 notícies relacionades amb les dones.

L'objectiu era esbrinar els aspectes temàtics que s'identificaven amb el col·lectiu femení. Doncs bé, les notícies sobre agressions a les dones hi apareixien en el segon lloc, després dels temes d'oci i espectacles i abans que els de política. O sigui que el 14,37% de les informacions aparegudes sobre dones en aquests 900 diaris feien referència a aquest tema, i encara es podrien convertir en el 20'79% si hi afegim el 6,42% de les notícies sobre justícia, perquè segons Bueno Abad és un "aspecte molt interrelacionat amb la situació de procediments judicials, majoritàriament motivats per les situacions d'agressions contra les dones".

Tenim doncs que l'any 93 el tema d'agressions contra les dones estava ja construït a la premsa, fins al punt de figurar en segon lloc: primer la dona vinculada a l'entreteniment, l'oci i l'espectacle, i després la que rep els cops. Vist així no me'n puc estar d'assenyalar la vitalitat de l'estereotip misogin en la nostra cultura: la dona vista com un entreteniment, com un objecte d'oci i com una víctima. Per què no com una puta pecadora que es mereix un càstig? ●